

**DR. LINDITA LATIFI MBI HUAZIMET TURKE NË
GJUHËN SHQIPE KRAHASUAR ME GJUHËT E TJERA
TË BALLKANIT (ARNAVUTÇAYA VE DİĞER BALKAN
DILLERINE GEÇEN TÜRKÇE KELİMELERİN
KARŞILAŞTIRILMASI) TIRANË (542S.)**

*Fatma Sibel BAYRAKTAR**

ÖZET

Türkçeden Arnavutçaya ve diğer Balkan dillerine geçen kelimeler sanıldığından da daha fazladır. Üstelik sadece kelime değil yapım ekleri de aktif olarak bu dillerde Türkçe kelimelerle ve özgün dillerindeki kendi kelimeleriyle eklenerek kullanılmaktadır. Bazı kelimeler yüklendikleri mecaz anlamlarla da yaşamaya devam etmektedir. Balkan dillerinden türkçenin tamamen sökülüp atılması her türlü çabaya rağmen mümkün olmamıştır. Bu eser yüzyıllar boyu katmanlar halinde Türkçeden özellikle Arnavutçaya geçen kelimelerin incelenmesi ile ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Arnavutça, Balkan, kelime, ek.

ABSTRACT

The transferred words from turkish to albanian are even more than it supposed. moreover its not only the words but also derivational affixes are used by being added with turkish words and their own words in their authentic languages. Some words continue living with their undertaken figurative meanings.It havent been possible to dismiss balkan languages from the turkish language completely despite all the efforts they made.This researching work concerned in especially the words

*Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
fsibel@trakya.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

gradually transferred from Turkish to Albanian language for centuries.

Key Words: Turkish, Albanian, Balkan, word, appendix.

Lindita Latifi Aslen Arnavut olan ve şu anda Trakya Üniversitesi bünyesinde görev yapan bir araştırmacıdır. Yazmış olduğu bu derin ve kapsamlı çalışmaya, araştırmacı öncelikle Türkçe sözcüklerin Balkan dillerine giriş tarihi ile ilgili ilginç bilgiler vererek başlar.

Arnavutçaya geçen Türkçe sözcüklerin kronolojisi 3 bölümde incelenebilir:

1.10-14.yy.lar arası

2.15-16.yy.lar

3.17-19.yy.lar Türkçe sözcüklerin en yoğun olarak geçtiği dönem olarak görülür.

Arnavutların farklı Türk boyları ile teması Arnavutçayı geniş çapta etkilemiştir. İlk temaslar Macar dilbilimci İstvan Schütz tarafından araştırılmış ve 10-14.yy.lar Türkçenin Arnavutçayı etkileme yıllarına dâhil edilmiştir. Schütz örnek olarak iki kelime alır: *katund* ve *dushman/düşman*. Ona göre köylere bugünkü Arnavutça *katund* denmesinin sebebi Türkçe *katun kadın* kelimesidir. Arnavut çobanlar ailelerinden uzun süre uzakta kalıp asıl evlerine kış başlamadan dönerlerdi. Türk süvariler özellikle Peçenekler bu yerleşim merkezlerine saldırdıklarında nüfusun sadece kadın ve çocuklardan oluştuğunu görmüşler ve köylere kadın demişlerdir. Bu ilginç adlandırma *katun* kelimesinin Orta Türkçe döneminde bu arkaik şekliyle artık kullanılmadığı göz önüne alındığında daha da önem arz etmektedir.

Dushman/düşman kelimesi ise Arnavutçaya Kuman boyundan kalma bir kelimedir. Rumen ve Kumanlar 13-14.yy.larda birlikte yaşamaktaydılar. Polonyalı Waclav Cimokovski'nin belirttiğine göre Arnavutluğun Puka şehrinde bir köyün ismi hala *dushman/düşman* olarak geçmektedir. Aynı zamanda Arnavutlukta 'Koman' Romanya'da 'Comana, Comaneşti, Comarnic, Vojvodin'da *Kumane* köy adı, Makedonyadaki *Kumanovo* ve *Kumanica* adlarının Kumanlardan kaldığına şüphe yoktur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Lindita Latifi 14-15.yy.lardaki Türkçe kelimelerin Arnavutçaya geçişi ile ilgili olarak Prof.Dr. Eqerem Çabej'in 'Hyrtje në historinë e gjuhës shqipe= Arnavut Dil Tarihine Giriş (1960) adlı eserine başvurmaktadır. Araştırmacıya göre Arnavutların 15.yy.ın ikinci yarısında Güney İtalya ve Sicilya'ya taşınmış olan Arnavutların dilindeki Türkçe kelimelere bakmakla daha sonra Osmanlı hakimiyeti altındayken yoğun olarak maruz kalacakları Türkçeden önce dillerine girmiş olan kelimelerin tespitinde iyi bir sağlama yolu olacağı görüşündedir. Çünkü İtalyadaki Arbëresh adlı Arnavutların 1702 yılına ait F.M.Da Lecce Sözlüğündeki 1700 kelimededen 350sinin Türkçe olduğu görülmektedir. (bozë, fitil,dushek, jelek, kaftan vs.)

Katolik olan kuzey Arnavutlarından Gjon Buzuku'nun 'Meshari' (1555) adlı eserinde Türkçe sözcükler bulunmaktadır. Bu eser Arnavut dilinde yazılmış olan ilk dini eser olmasıyla da büyük önem arzeder.

Pjetër Budi'nin eserinde de (1618-1621) bazı Türkçe sözcüklere rastlanmaktadır.

Frank Bardhi'nin Arnavutça Sözlüğünde(1635) kullanılan Türkçe sözcüklerini sayısının arttığı gözlenmektedir.

Pjetër Bogdani'nin 'Cuneus Prophetarum'(1685) adlı eserinde de Türkçe kelimelerin sayısının arttığı görülür. Üstelik Katolik olan yazar İslami kelimeleri de eserine almıştır.

Türkçe sözlerin en yoğun olarak alındığı dönem Lindita Latifi'ye göre 17-18.yy.ları kapsar. Arnavutluk bu sırada Osmanlı İmparatorluğuna bağlıdır ve politik, ideolojik, dini ve kültürel konularda Osmanlı'nın güçlü tesiri günlük hayatı sarıp sarmalamış bulunmaktadır. Sadece günlük kullanım değil, medreselerde okutulan dilin Türkçe oluşu Arnavut edebiyatının da divan edebiyatı dairesinde eserler verilmesine vesile olmuş Arnavut Divan Edebiyatının önemli isimlerinden Nezim Frakulla ve Hasan Zyko Kamberi gibi şahsiyetler neredeyse yüzde 70 Türkçe kelimelerle örülü eserler vermişlerdir.

Thimi Mitko'nun (1878) Yunanca Arnavutça sözlükte içeren *Bleta Shqyptare* adlı eserinde 1000 kelimededen 500'ü Türkçedir.

Gustav Majer *Fjalori Etimologjik/Etimolojik Sözlük* 'e eklediği 'Vëzhgime mbi turqishten/Türkçe Çalışmalar(1893) adlı eserde 5140 sözcükten 1180 tanesinin Türkçe kökenli olduğunu açıklar.

Tahir Dizdari'nin bıraktığı *Orientalistik Sözlüğü* adlı eser bu konuda yapılmış olan en büyük çalışmadır.Arnautçça Dil ve Edebiyat

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Enstitüsünde el yazısıyla Arnavutça olarak yazılmış olan eserde Farsça, Arapça ve Türkçe 4406 sözcük yer almaktadır.

Konstandin Kristoforidhi dilin yabancı sözcüklerden temizlenmesi çalışmalarına katılarak 1860-1880 yıllarında bir sözlük hazırlamış ve Türkçe kelime kullanmamıştır. Buna rağmen 20 Türkçe kelime sözlükte yer almaktadır.

Shoqëria ‘Bashkimi’ yani “Beraberlik birliği”nin yeni çıkardığı Arnavutça Sözlükte(1908) Türkçe sözcükler sözlüğün 8/1’ini oluşturmaktadır.

Frederiko Kordinjato 1934 yılında yayınladığı ‘Fjalori Italisht-Shqip’ (İtalyanca-Arnavutça Sözlük)te Türkçe sözcükleri küçük bir yıldızla belirtmiştir. 17.155 kelimedenden 1368 tanesi Türkçedir. Ancak Linda Hanıma göre bu rakam doğru değildir Çünkü yazar Türkçe bilmediği için işaretlenmemiş bir çok kelime Sözlükte yer almaktadır. Yani asıl rakam bunun çok üzerinde olmalıdır.

Bütün bu eserlerdeki Türkçe kelimeler Lindita Latifi tarafından taranmış ve bu gerçekten övülmeye layık eser ortaya çıkmıştır. Elimizdeki çalışmada ise (5.000)beş bin Türkçeden Arnavutçaya geçmiş kelime Arnavutçanın standart sözlüğü temel alınarak ortaya konmuştur.

Latifi, Günay Karaağaç’ın “Türkçe Verintiler Sözlüğü¹” adlı eserinde Arnavutça bölümü için başvurduğu sözlüklerin yeterli olmadığını, Arnavutça sözlük yazmış olan şahsiyetlerin hiç birinin aslen Arnavut olmadığını ve bilgi yetersizlikleri olduğunu savunmaktadır. Sözgelimi “Miklosich Franz aslen Slav kökenlidir” demektedir. Kendisi Arnavut olan araştırmacının çalışması bu açıdan da önemlidir.

Eser sadece kelime bazında alıntılanan Türkçe kelimelerin listesinin verilmesi ile sınırlı değildir. Çalışma, *Türkçe sözcüklerin Balkan dillerine giriş tarihçesi* ile başlamakta ve *Balkan dilbilimcilere göre Balkan dillerine girmiş Türkçe sözcüklerin sayısı* ile devam etmektedir. Burada sadece Arnavutçaya değil, 15-16.yy. boyunca Macaristan’dan başlayarak Bosna-Hersek, Kosova, Sırbistan, Hırvatistan, Karadağ, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan Romanya ve Yunanistan’a kadarki bu geniş coğrafyada beşyüz yıllık Türk etkisi neticesinde kültür aktarımının geniş boyutlarından da söz edilmektedir.

¹ Günay Karaağaç (2008)*Türkçe Verintiler Sözlüğü* Tdk yay., Ankara

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Ancak her Balkan dilinin Türkçeye yakınlığı aynı olmamış bunun nedenleri araştırmacı tarafından şöyle açıklanmıştır: 1.Balkan dillerinin hepsi aynı kökenden gelmemektedir Yunanca ve Arnavutça Hint Avrupa dillerinden, Romence Latin dilinden, Boşnakça, Makedonca, Bulgarca ve Sırpça Slav grubundan dillerdir.2. İslam dini yalnız Arnavutlukta ve Bosna’da kabul edilmiştir. 3.Türk azınlığı tüm Balkan ülkelerinde olmamıştır. Bunun sonucunda Türkçenin etkisi daha yoğun olarak Boşnakça Arnavutça ve Slav dillerinde olmuştur. Romence ve Yunancada ise Türkçenin etkisi daha sınırlı kalmıştır.

Eserin 33-110 sayfaları arasında bütün Balkan dillerine girmiş olan Türkçe kelimelerin dökümü verilmiştir. Bu dillerdeki standart sözlüklerde yaklaşık 1234 Türkçe sözcük ortaktır. Bunların 2/3 ü isimler ve sıfatlardan oluşmaktadır ve günlük dilde aktif olarak yer almaktadır. Semantik olarak bakacak olursak meslek adları, askeri, dini, inşaatla ilgili, ev eşyaları, mutfak, giyim, yiyecek ve sosyal hayatla ilgili terimler olarak karşımıza çıkar.

Bu kelimeler 3 grupta incelenebilir:

1. Bu gruptakiler Balkan dillerinde eşsiz (ekivalent olmayan) Türkçe sözcüklerdir. Bu sözcükleri dilden atmak imkânsızdır. Bu sözcükler doğal olarak dillere girmişler, kalmışlar ve zamanla bu dillerin yapım ekleriyle yeni anlamlar kazanmışlardır. (xhеп, tavan, beqar, çorape, mall, marangoz, raki, bajram, pilaf,qebap vs.)

2.İkinci gruptakiler ise yeni nesil tarafından kullanılmayan daha önceki nesiller tarafından kullanılan Türkçe sözcüklerdir. Kullanım yine devam etmekle beraber eş anlamlıları da mevcuttur. (dava, karar, isharet, marifet, taksirat vs.)

3. Bu gruptakiler ise belli bir yer tutmayan sözcüklerdir. Ya çok özel durumlarda ya da eski tarihten bahseden edebi metinlerde görülebilir (aga, aksham, dost, sabah, terbiet, zaman vs.)

Eser semantik özelliğine göre sözcükleri:

1.Yönetimde: mesleklerine göre kişi adları(ağa, bey, katip, vali, paşa vs.) Yerleşimdeki yönetim adları: (kaza, vilayet, nahiye, şehir vs) İdari ve vergi sistemindeki adlar: (angarya, bac, ferman, kanun, tapu vs.)

2. Askeri Terimler: soğuk, ateşli silahların ve diğer aletlerin adları(mavzer, tabanca, kama, topuz, tüfek, yatağan vs.) Askeri hiyerarşi ve askerlikle ilgili terimler(asker, bölükbaşı, sipahi yeniçeri, zaptiye vs.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- 3.Hukuk Terimleri:(hisse, ceza, kadı, şahit)
- 4.Dini Terimler: (bayram, bektaş, imam,kadı, tarikat, şariat, vs.)
- 5.İnşaatla ve Mimarlıkla İlgili Terimler: (ahır, bahçe, baca, çardak, çeşme, konak, şadırvan vs.)
- 6.Ev Eşyası Terimleri: (batanye, çarçaf, çekmece, divan, kese, sandık,yastık vs.)
- 7.Mutfak Terimleri: (bardak, çini, oklava, ibrik, şişe, tulumba vs.)
- 8.Yiyecek ve gıda Ürünleri: (aşure, baklava,borani, çorba, gevrek, lokma,pekmez, sucuk, taskebab, turşu vs.)
9. Giyim ve Kumaşlarla İlgili Terimler: (astar, beze, bohça, çul, dolama, basma, uçkur, şal, sarık vs.)
- 10.Mesleki Terimler: (arabacı, bakkal, bozacı, hamal, çengi,karagöz, nalbant, helvacı,kalpazan, kasap, kuyumcu vs.)
11. Kişinin Toplumdaki Yerini ve Karakterini İfade Eden Terimler: (bekar, budala, dalavereci, haydut, kabadayı, sarhoş, muhacir, melez, kepaze, sevdalı, zayıf,tevekkel vs.)
- 12.Sosyal Hayatla İlgili Terimler:(adet, emanet, dünyalık, bataklık, helal, hile, rüşvet, keyif, kibir, sıkılma, şeytanlık, tamahkar, yürüyüş vs.)
- 13.Nakış terimleri: (bürümcük, çile, gergef)
- 14.Denizcilik Terimleri: (balamar, dalyan, gemi)
- 15.Alişveriş ve Hizmet Terimleri: (aşhane, çarşı, dükkan, hancı, salhane, rençper vs.)
- 16.Para, Finans ve Ölçü birimi terimleri: (ayar, çek, dirhem, dönüm, faiz, sarraf,,okka vs.)
- 17.Bazı Madde İsimleri: (alçı, billur, çelik, elmas, fildişi, sedef, sırma vs.)
- 18.Müzikle İlgili Terimler: (boru, gayda, cura, düdük,kaval vs.)
- 19.Oyun, Folklorik inançlar ve etnografik Terimler: (kumbara, kumarcı, tavla, dev, ejderha, uüursuz,perişan)
- 20.Arazi, Bitki ve Hayvancılıkta Kullanılan Terimler: (bel, çayır, kum, şimşir, koç, kopek, maymun,leylek vs)
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

21. Eğitimle ve Kültür Terimleri: (medrese, rütbe, mürekkep, divit, gazel mektep, katip, müderris vs.)

22.Soy Terimleri: (anne, amca, bacanak, bacı, teyze vs.)

23.Tıp Terimleri: (amel, çiban, dammar, düztaban, gargara, hap, merhem, yakı vs.)

24.Zamanla İlgili Terimler:(bahar, Cuma, sabah, sene, zaman vs.)

25.Renkler: (al, mavi, yeşil, karaboya vs.)

26.Taşımacılık ve Yol Terimleri: (araba, kervan, sokak, kaldırım vs.)

27.Dericilik Terimleri: (Karaboya, meşin, saraç vs.)

Eserin 111. Sayfasından itibaren çalışmanın temelini oluşturan Türkçe sözcüklerin korpusu verilmektedir. Eserde önce kelimenin Arnavutçadaki kullanımı varyantlarıyla verilmiş ardından Türkçe sözlükteki yazımı aktarılmış ve tanımlanmıştır. Bu haliyle eser Türk araştırmacılara da hizmet verebilecek boyutta görülmektedir.

480-499. sayfalar arasında Arnavutçaya Türkçeden geçmiş sözcüklerin asıl kökenlerini araştırmış, aslı Arapça ve Farsça olanlarını belirlemiştir.

Lindita Latifi Türkçeden Balkan dillerine geçen yapım ekleri konusunu da irdelemiştir. (500-528) ‘Balkan dillerine Türkçe eklerin girmesi ilginç bir konudur, çünkü yabancı dillerin gramer etkisi en zordur. En ilginç olan da bu gün de Balkan dillerinde Türkçe eklerin işlek olarak kullanılmaya devam etmesidir’ demektedir.

Bu ekler:

-xhi(-CI/-CU) Arnavutça, Bulgarca, Sırpça’da bulunur.

-llëk(-llk/-lUk) Yunanca hariç tüm Balkan dillerinde bulunur.

-li/-lli(-lı/-IU) Yunanca hariç tüm Balkan dillerinde bulunur.

-çe(-ça/-çe) Arnavutça, Bulgarca, Sırpça’da bulunur.

-qar(-kar) Tüm Balkan dillerinde bulunur.

529. sayfadan itibaren de araştırmacı Türkçe köklerin üzerine sonradan Arnavutça ekler getirilerek yapılan kelimeleri derlemiştir. Ona göre bu kök kelimelerin artık hiçbir şekilde Arnavutçadan çıkması mümkün değildir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Örnek:

Avash ; yavaş→avashēm(zarf), avashē (sıfat)

Damkē ; damga→damkos(fiil-aktif), damkosem (fiil-pasif, damgalanmış-mecaz), damkoşje (isim),damkues (isim, damgacı;mecaz)

Eserin 535-537. Sayfalarında da Türkçe+Arnavutça birleşik kelimeler verilmektedir:

Bakır → bakērpunues: bakırcı

çanak→ çanaklēpirēs: çanak yalayan(mecaz)

Eser539-542. Sayfalar arsındaki kaynakça ile son bulmaktadır.

Bu kadar kapsamlı ve yararlı çalışmanın tam verimli olabilmesi için ise hem Türkçe hem de Arnavutça olarak basılması gerekmektedir. Zira eserin Arnavutça olan bölümleri Arnavutça, Türkçe olan bölümleri Türkçe alfabeyle göre basılmış bulunmaktadır. Bu çok yaralı olacağına inandığımız eserin bir an önce tamamen Türkçe olarak basılması ve diğer Balkan dillerinin de bir an önce benzer çalışmalara açılması gerekmektedir. Özellikle Yunanca-Türkçe kelime alışverişi konusunda yazılmış Yunanca kaynaklı eserler yetersiz ve yanlışlıklarla doludur.